

Umíte psát recenze?

Co mě přimělo k tomuto krátkému zamyšlení nad recenzí a jejím posláním? Prosté zjištění, že napsat dobrou recenzi není snadné. Protože se snažím být informován o nových publikacích ze svého oboru a z příbuzných disciplín, pročítám v odborném tisku recenze a sleduji, co a jak mně recenzent jako potenciálnímu čtenáři recenzovaného díla sděluje, tj. čeho si všímá, co opomíjí, k čemu se staví kriticky, čím a jak argumentuje a jak knihu hodnotí jako celek. Stále méně často se však setkávám s *dobře* napsanou recenzí, tj. recenzí, která by mě objektivně – byť s určitou mírou subjektivního vidění recenzenta (a přijatelné autorské licence) – informovala o recenzovaném díle *ve všech aspektech* a s citem pro vyváženost různých pohledů.

Zvažme tedy, co čtenář od recenze očekává. Zájem čtenáře o určitou recenzi může být vyprovokován v podstatě čtyřmi pohnutkami. Recenzi určitého vědeckého díla vyhledává především proto, že ho interesuje:

1. **problematika recenzovaného díla** – pravděpodobně nejčastější důvod čtenářského zájmu, protože ho projevuje nejpočetnější okruh čtenářů příslušného vědního oboru (z hlediska čtenáře dominuje *informativní aspekt*),
2. **způsob** (postupy, metody řešení), **jak autor díla problematiku pojímá**, jak k dané problematice přistupuje, jak ji zpracovává a jak o výsledcích svého bádání vypovídá (uplatněn je především *metodologický aspekt*),
3. **osobnost autora recenzovaného spisu**, sféra jeho vědeckého zájmu, jeho tvůrčí potence aj. (převažuje *informativní aspekt*),
4. **osobnost recenzenta**, formální a jazyková úroveň recenze, především však způsob, jak o díle referuje, jak formuluje své názory, kritické postřehy, připomínky a hodnotící soud, a to zvláště tehdy, kdy recenzent vyslovuje své mínění o publikaci, jejímž autorem je sám čtenář recenze (v popředí je *metodologický aspekt*).

Dříve než se pokusím postihnout, co by měla (podle mého názoru) dobře, kvalitně napsaná recenze obsahovat, a jak by měla být koncipována, zrekapitulujeme několik základních údajů tak, jak je přinášejí slovníky a příslušná literárněvědná literatura.

Odborný termín **recenze** je odvozen z latinské složeniny *re + censere*, tj. posuzovat, v duchu přehlížet, uvažovat. V současném jazykovém povědomí se recenzí rozumí kritické posouzení nějakého odborného, vědeckého či uměleckého díla, tedy posudek díla po jeho zveřejnění. **Velký slovník naučný** objasňuje dva významy slova recenze: „1. *shrnující zhodnocení vědeckého nebo uměleckého díla; posudek, kritika*; 2. *posuzovací řízení, jímž prochází vědecké nebo umělecké dílo před vydáním*.“ Výsledek tohoto řízení, tj. hodnocení díla před jeho publikováním (obvykle pro interní potřebu nakladatelství) se označuje souslovím **lektorský posudek**.

Optův slovník naučný uvádí heslo recenze takto: „*Recense, lat., původně přehlídka censorova ve starém Římě, pak kritická úprava textu některého spisovatele, pak tolik co kritika, zejména kritika vědecká.*“ Jedná se tedy o žánr literární, vědecké a umělecké kritiky. Recenze jako posudky literárních děl jsou zvláštním druhem velmi úzce zaměřené bibliografie. Rozlišováno bývá několik druhů recenze. Jestliže recenzent kriticky obhlíží v jedné recenzi více publikací, pak se jedná o **souhrnnou recenzi**, je-li posuzovatelem recenzovaného díla sám jeho autor, ustálilo se pro označení takové recenze název **autorecenze**.

Rozmach recenze v dnešním pojetí úzce souvisí s vynálezem knihtisku, díky němuž vzrostla potřeba registrovat, evidovat a třídit vzrůstající knižní produkci, a se vznikem prvních knižních katalogů a časopisů. Je však spojen i s vývojem bibliografie a bibliografických soupisů, kdy se ze stručné hodnotící informace o obsahu publikace, kterou známe dnes pod pojmem **anotace**, zrodila dnešní podoba recenze. K rozvoji recenze v české literatuře dochází ke konci 18. století (za J. Dobrovského). S významem publicistiky a vědecké literatury v 19. století roste i význam recenzování a recenze. Tehdy se rozvíjel i fejeton, vtipná a zábavná úvaha causerie, referát, reportáž, vědecká stať (studie) či esej jako literární útvar na pomezí krásné a věcné literatury, v níž se spojují hodnoty estetické s informativními. Od doby osvícenství se recenze jako specifický žánr stala trvalou součástí vědecké literatury.

Recenzenti (tj. autoři recenzí) zaměřují pozornost především na nově (poprvé) publikovaná díla, řidčeji na nová vydání staršího díla. Zveřejňují je nejčastěji v odborném či vědeckém periodiku (časopise, sborníku) příslušejícímu oboru recenzovaného díla. Pokud se – ať již z jakéhokoli důvodu – rozhodnou, že nebudou recenzi publikovat pod svým pravým (občanským) jménem, ustálil se určitý úzus při užívání různých (více či méně identifikovatelných) šifer a pseudonymů.

Psaní recenze představuje značně náročnou činnost – a to z několika důvodů. Především proto, že je to obvykle první kriticky orientované (a navíc zveřejněné) vyjádření o vydaném díle, přičemž recenzent je při vynášení svých soudů odkázán jen na svoje znalosti oboru, v jehož teritoriu má autor recenzovaného díla „domovské právo“, a na svoji intuici, jasnozřivost a schopnost odhadu, protože se nemůže opírat o žádné již publikované hodnocení předmětného díla a konfrontovat s ním své mínění. A přitom si je vědom toho, že se na druhé straně jeho recenze stává cenným dokumentem, který mohou (a budou) jiní autoři využívat při tvorbě rozsáhlejších kritických studií.

Dobře napsaná recenze by měla splňovat několikéré očekávání čtenáře. Každé recenzované dílo by mělo být nahlíženo minimálně ze tří aspektů: informačního, kritického a hodnotícího.

Informační aspekt

1. Recenzent by měl v prvé řadě uvést základní **bibliografické údaje** o recenzovaném spise, a to ve formě tzv. **základní citace**, která obsahuje všechny údaje potřebné pro identifikaci publikace (nebo její části) a pro získání základní představy o jejím rozsahu, popřípadě i obsahu. Základní citace obsahuje tyto prvky v následujícím pořadí:

příjmení a iniciály osobního (křestního) jména autora (autorů),
 název publikace,
 pořadí vydání,
 místo vydání,
 název nakladatelství,
 rok vydání,
 rozsah publikace vyjádřený celkovým počtem stran (určuje jej číslo poslední stránky),
 standardní číslo.

Při řazení uvedených prvků bibliografické identifikace recenzovaného díla respektujeme určitá pravidla. Obsah, formu a strukturu záznamů stanoví česká státní norma (ČSN ISO 690) z roku 1996 vydaná pod názvem *Bibliografické citace*, která byla vypracována Českým normalizačním institutem. Jak a která interpunkční znaménka užít při uvádění bibliografických dat, názorně objasní záznam konkrétního díla. Např.: GARDNER, H. *Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 398 s. ISBN 80-7178-279-3.

2. Recenze by měla přinést i stručnou informaci o tom, co je **obsahem recenzovaného díla**, a seznámit čtenáře s jeho strukturou, tzn. členěním textu v kapitoly (případně v podkapitoly), uvést jejich názvy, stručně, ale výstižně charakterizovat jejich obsah a stěžejní myšlenkový vklad autora, tzn. citovat nebo parafrázovat základní teze a tvrzení.
3. Recenzent má informovat o **koncepci díla**, o všech jeho složkách a jejich vzájemných vazbách, začlenit dílo nejen do systému daného vědního oboru, ale i do širších souvislostí společenských a vědeckých (případně uměleckých či literárních) a do širšího kontextu, v němž se v současné době ocitá bádání o problému, o kterém kniha pojednává.

Kritický a hodnotící aspekt

1. Kritikou a posuzováním díla z obou těchto aspektů by se recenzent měl snažit o to, aby vyslovené závěry nebyly jen výslednicí „pohledu“ z jeho (tj. subjektivně voleného) zorného úhlu, ale usilovat o to, aby měly (převážně a především) i dimenzi „*nadhledu*“, který by mu umožňoval problematiku pojednávanou v recenzovaném spise obhlédnout širěji a **ve vzdálenějších interdisciplinárních souvislostech**. Takovou pozici může získat např. tím, že si jako ústřední opěrný bod svého uvažování o díle a jeho posuzování zvolí problém, který je podle jeho názoru stěžejním problémem toho vědního oboru, k němuž recenzovaný spis přináší, a prizmatem tohoto problému pak zkoumá a posuzuje jednotlivé složky díla, jejich vzájemné vztahy a proporcionální vyváženost.
2. Mezi nepsané povinnosti recenzenta patří důkladná **analýza myšlenkového přínosu** díla, na jejímž základě může kriticky hodnotit význam díla a upozornit na sporné, diskutabilní názory autora, eventuálně

na mylná tvrzení a věcné omyly. Součástí kritického náhledu na dílo je též analýza a hodnocení z hlediska užitých jazykových prostředků (gramatika, ortografie a stylistická stránka díla) i z hlediska formálního uspořádání a členění spisu.

3. Prestižní záležitostí každého recenzenta by měla být též snaha o uplatnění vlastní tvůrčí iniciativy, která může nalézt zpředmětnění např. ***v konfrontaci vlastních názorů s míněním autora*** recenzované publikace.
4. Recenzent má v recenzi postihnout, a zhodnotit též místo, které zaujímá recenzovaný spis ***v dosavadní autorově tvorbě***, a jeho význam se zřetelem k jeho vědeckému (uměleckému) vývoji.
5. Dobře napsaná recenze by měla ústit ***ve zhodnocení celkového významu díla***, jeho přínosu pro příslušný vědní obor a vyslovit soud o hodnotě díla, případně i o míře jeho užitečnosti (potřebnosti) jako studijního materiálu.

Všem těmto jen v hrubých rysech načrtnutým požadavkům by měl recenzent v zájmu dosažení vysoké profesionální úrovně své recenze dostát. Aby jeho výpovědi vyzněly přesvědčivě a aby čtenáři nepochybovali o jeho odborné, vědecké úrovni a získal jejich důvěru, musí splnit jejich očekávání i v záležitostech týkajících se jazyka. Musí nejen respektovat stávající jazykovou normu, platná ortografická pravidla a v daném vědním oboru vžitou a užívanou odbornou terminologii, ale měl by se ztotožnit s tzv. **režimem řeči** příslušné odborné komunity a formulovat své soudy v jeho duchu a s ohledem na zvyklosti v něm ustálené. Co rozumíme pod tímto pojmem? Stručně a výstižně ho objasňuje V. Bělohradský: *„Režim řeči je systém zkratek, které určité skupiny lidí přijímají jako shrnutí určitých jevů. Režim řeči stanovuje s větší či menší přísností, jaké zkratky je třeba používat, aby promluva byla uznána příslušnou mocenskou koalici jako důkaz, že rozumíme tomu, o čem hovoříme. Vědci...mají velmi přísný režim řeči.“*

Napsat dobrou recenzi, tzn. po všech stránkách kvalitně, bezchybně, tedy na profesionální úrovni, není snadné a ne vždy se to daří, a to ani recenzentům, kteří jsou ve svém oboru uznávanými autoritami a sami jako autoři vědeckých prací předávají do tisku perfektně připravený rukopis. Recenzent se může snadno ocitnout pod vlivem cizích zájmů nebo v situaci, kdy je na něho vyvíjen tlak s cílem dosáhnout změny jeho stanoviska při hodnocení určitého recenzovaného díla. Recenzent jako posuzovatel díla jiného autora (stejně jako autor vědeckého spisu z kteréhokoli oboru), který podlehe pocitu vlastní neomylnosti a bezbřehé všeznalosti předmětného problému, vstupuje na „tenký led“, který se pod ním může kdykoli prolomit (a vyřčené slovo nelze vzít zpět). Před vyslovením svého soudu by nikdy neměl pustit se zřetele, že autor díla, které on recenzuje, pronikl do pojednané problematiky s největší pravděpodobností hlouběji a s větším rozhledem než recenzent. A to by měl připustit (a před konečným verdiktem o díle to vzít v úvahu) i v tom případě, že se sám obdobnou problematikou zabývá nebo se jí zabýval.

RECENZE

Funkce recenzenta je možno zneužít např. při oponování prací zaslaných do redakce odborného časopisu, nakladatelství nebo při posuzování výzkumných projektů zaslaných grantovým agenturám. I když můžeme předpokládat, že recenzenti jsou nezávislí, na druhé straně musíme ale připustit, že jejich nezávislost je vždy jen iluzorní a nikdy není (a ani být nemůže) stoprocentní. Také oni patří k okruhu odborníků zabývajících se problematikou recenzovaného díla či projektu, i oni vzešli z určité teoretické školy a mají pocit sounáležitosti a pospolitosti s určitou vědeckou societou. Nikdy by však neměli ztratit vědomí, že tím základním krédem každého recenzenta by měla být *neokázalá pokora* před světem a člověkem, a to bez protěžování své osoby a svých názorů či partikulárních zájmů.

Vladimír Spousta